
DE VERZORGINGSSTAAT, EEN VROUWENGESCHIEDENIS

M.L. Waaldijk

De geschiedenis van de verzorgingsstaat moet herschreven worden wanneer men de rol die vrouwen in deze geschiedenis speelden en de gevolgen die de opbouw van de verzorgingsstaat voor hen had recht wil doen. Tot nu toe bleven veel analyses van de ontwikkeling van het stelsel van sociale zekerheid en de maatschappelijke voorzieningen waarin vandaag de dag miljoenen West-Europeanen leven te zeer beperkt tot een geslachtsneutrale beschouwing over staat en burgers. Wanneer er wel naar geslacht gekeken werd dan waren vrouwen tot nu toe vooral interessant voor zover zij met de toenemende staatsbemoeienis met het maatschappelijke leven te maken kregen. De steeds als sekseloos beschouwde verzorgingsstaat heeft, zo wordt gesuggereerd, ofwel vrouwen tot slachtoffers gemaakt ofwel haar positie structureel verbeterd. Vrouwen hebben mijns inziens echter niet alleen een passieve rol gespeeld, zij waren ook actief betrokken bij de vorming van de verzorgingsstaat.

In dit artikel zal ik eerst kort mijn argumenten voor een vrouwenperspectief op de verzorgingsstaat omschrijven en daarna aan de hand van voorbeelden bespreken welk historisch onderzoek past in de door mij bepleite aanpak. Ik beperk me voornamelijk tot de geschiedenis van de Nederlandse variant van de verzorgingsstaat. Mijn voorstel voor een vrouwengeschiedenis van de verzorgingsstaat kan dan ook een bijdrage leveren tot de discussies over verzuiling in de Nederlandse geschiedenis. Het belangrijkste doel van het artikel is echter om aan te tonen waarom noch het begrip 'disciplineren' noch het begrip 'emancipatie' geschikt is om de geschiedenis van vrouwen in de verzorgingsstaat samen te vatten. Aan het slot van mijn verhaal vraag ik mij af of deze herschrijving van de geschiedenis van de verzorgingsstaat ook implicaties heeft voor de manier waarop men vrouwengeschiedenis bedrijft.

Argumenten

Mijn eerste argument voor een studie van de verzorgingsstaat die vrouwen centraal stelt bouwt voort op het gegeven dat veel activiteiten die de Nederlandse overheid in de twintigste eeuw financieel tot haar verantwoordelijkheden is gaan rekenen juist bezigheden zijn die in het dagelijks leven als typisch vrouwelijke taken worden beschouwd: het verplegen van zieken, het verzorgen van ouderen, het inspringen bij families met moeilijkheden of het opvoeden van (lastige of verweesde) kinderen. Het zijn de verpleegsters en de bejaardenverzorgsters, de maatschappelijk werksters en de alfa-hulpen die de verzorgingsstaat handen, voeten en een gezicht geven. Lang niet alles wat de verzorgingsstaat doet wordt door vrouwen gedaan, maar veel van de nieuwe verantwoordelijkheden blijken vrouwenbanen met zich mee te brengen.

Een belangrijke onderzoeksopdracht die hier volgens mij uit voortvloeit is die naar de oorsprong van die nieuwe taken. Het is interessant te onderzoeken of het mannen of vrouwen waren die voor het eerst opperden dat de overheid moest ingrijpen bij 'gezinsontwrichting', bij ongezonde voedingsgewoontes of bij slechte huisvesting. Tijdens het ontstaan van de verzuiling, rond het begin van deze eeuw, zijn er in Nederland veel nieuwe voorzieningen ontstaan die het maatschappelijk welzijn van de mensen moesten bevorderen. Specifiek voor Nederland is dat veel van deze nieuwe arrangementen wel voor een steeds groter deel door de overheid gefinancierd werden, maar door particuliere, veelal kerkelijke instellingen werden uitgevoerd. Hierin verschilt Nederland dankzij de verzuiling misschien van andere Westeuropese landen. Van belang hier is echter vooral dat er door deze combinatie een vermenging van staatszorg en particulier initiatief ontstond die voor de gebruiker van al de voorzieningen haast niet meer te ontwarren was.

Veel van deze maatschappelijke activiteiten vonden hun oorsprong in initiatieven van vrouwelijke vrijwilligsters die de liefdadigheid van particuliere instanties een professioneler aanzien wilden geven. Een goed voorbeeld hiervan zijn de scholen voor maatschappelijk werk die veelal op initiatief van vrouwen tot stand kwamen.⁽¹⁾ Een van de gevolgen van de door vrouwen geïnitieerde professionalisering is geweest dat er een keur aan nieuwe banen ontstond, banen die bij uitstek voor vrouwen geschikt werden gevonden.

Mijn tweede argument voor de stelling dat de geschiedenis van de verzorgingsstaat pas goed geschreven kan worden wanneer de rol van vrouwen er in wordt onderzocht gaat op de betekenis van deze nieuwe werkgelegenheid in. Door aandacht te besteden aan de vraag wat deze beroepen voor vrouwen betekend hebben kan men volgens mij een einde maken aan een

heillose tweedeling in de discussie over de functie van de moderne verzorgingsstaat, namelijk die in aanhangers van disciplinerings-theorieën enerzijds en hen die menen dat de opkomst van de verzorgingsstaat verdere mogelijkheden tot emancipatie in zich droeg anderzijds. Bij onderzoeken die tot nu toe gedaan zijn naar de gevolgen van de opbouw van de verzorgingsstaat voor vrouwen overheerst ofwel de teneur dat vrouwen zoveel wonnen bij de opbouw van de sociale zekerheid (naast stemrecht krijgen zij nu ook financieel en sociaal gelijke rechten) ofwel de redenering dat de verzorgingsstaat heeft geleid tot een vernietiging van vrouwenwerelden, namelijk door disciplineren van het gedrag van vrouwen tot dat van huisvrouwen en moeders. Vrouwen zouden volgens deze laatste redenering beroofd zijn van hun macht buiten het gezin en in ruil daarvoor met steeds hogere eisen binnen het gezin geconfronteerd worden. (2)

Goed onderzoek naar de betekenis van de nieuwe vrouwenberoepen kan dit zwart-wit beeld nuanceren. De enorme toename van het aantal betaalde banen betekende evenzoveel kansen op financiële onafhankelijkheid voor vrouwen. Er zijn nog veel vrouwen in leven die daarvan kunnen getuigen. Het is echter evenmin mijn bedoeling de nieuwe mogelijkheden voor vrouwen alleen maar toe te juichen. Het zijn immers niet zomaar allerlei beroepen, maar juist zorgende taken die vrouwen in dienstverband konden gaan uitoefenen. Helpen was een ambacht geworden zoals de titel van een gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig van het Centraal Instituut voor Christelijke Sociale Arbeid in Amsterdam het uitdrukte. (3) Deze verschuiving van de grens tussen openbaarheid en privésfeer kan niet zomaar een achteruitgang worden genoemd. Winst op het ene terrein (beroepsmogelijkheden als kraamverpleegster) kon verlies op een ander terrein zijn (grootmoeders wier advies niet meer gevraagd werd bij de verzorging van hun kleinkinderen). Het gaat mij erom beide kanten van de professionalisering van vrouwelijke beroepen te onderzoeken.

De derde reden waarom ik veel verwacht van onderzoek naar de rol die vrouwen in de geschiedenis van de verzorgingsstaat speelden is eigenlijk niet meer dan een suggestie en steunt niet op onderzoek dat in andere kaders al verricht is. Mijn idee is dat wanneer de staat steeds meer vrouwelijke werkjes gaat en laat opknappen men zich als onderzoeker af kan vragen of de band die mensen met hun land voelen ook van karakter verandert. Er is wel geopperd dat de opbouw van de sociale zekerheid in West-Europa in de toekomst een belemmering kan gaan vormen voor plannen tot de Europese integratie. (4) Daarmee wordt gesuggereerd dat moderne burgers een andere, meer financieel afhankelijke, binding hebben met de staat waarin zij leven dan vroeger het geval was. Naast de bij uitstek mannelijke identificatiesymbolen als koning, leger en juridisch stelsel wordt de moderne staat meer en meer door

vrouwen gepersonifieerd. Een van de vragen die gesteld kunnen worden is dan of een staat waarin de overheid ook een zorgende functie heeft, een staat die mede belichaamd wordt door de wijkverpleegster en de bejaardenverzorgster, tot een ander soort nationalisme inspireert. Zou er anno 1986 eerder sprake zijn van een 'moederland' waar men (van) wil leven dan van een 'vaderland' waar zonen voor willen sterven? Dit soort vragen is mijns inziens één van de implicaties van een geschiedschrijving die zich niet alleen verdiept in de belevenissen van mannen en vrouwen maar ook de vraag stelt wat mannelijk en vrouwelijk in andere verbanden betekenen.

Onderzoek

Om deze argumenten meer reliëf te geven zal ik hierna aangeven welke historische studies mijns inziens belangrijk materiaal hebben opgeleverd voor het achterhalen van wat vrouwen hebben toegevoegd aan de oorsprong, de opbouw en de praktijk van de verzorgingsstaat. Ik houd mijn pleidooi voor een vrouwengeschiedenis van de verzorgingsstaat tenslotte niet in het luchtledige.

Voor een goed begrip van de oorsprong van nieuwe verzorgingsarrangementen is de geschiedschrijving van de verzuiling in Nederland van groot belang. Was deze historiografie aanvankelijk in handen van politicologen die het gedrag van de politieke leiding van de levensbeschouwelijke segmenten van de Nederlandse samenleving bestudeerden en de manier waarop die hun achterban in volgzzaamheid organiseerde, de laatste jaren is er onder invloed van onder andere J.C.H. Blom steeds meer aandacht gekomen voor de middenkaders en de lokale bases van de zuilen.(5) Er ontstond oog voor de **grassroots** van de zuil: de plaatselijke kiesvereniging, de lokale katholieke sportvereniging en het protestants-christelijke zangkoor. Wie op dit niveau naar verzuiling kijkt komt al gauw ook bij de verschillende vrouwenorganisaties terecht. Het is opvallend en verbazend dat in de discussies over de vraag hoe een zuil moet worden gedefinieerd nooit ter sprake is gekomen dat elke zuil een vrouwenorganisatie had. Van de strikte NVB (Nederlandse Vrouwenbeweging) die communistische vrouwen organiseerde op een manier die niet onderdeel voor het Katholiek Vrouwengilde tot de Nederlandse Vereniging voor Huisvrouwen die geacht kan worden de vrouwen in de neutrale (tot wanhoop van de politicologen met slechts de AVRO en de VVD nogal ongeorganiseerde) zuil te verenigen; vrouwenorganisaties waren in elke zuil te vinden.(6) Het lijkt er op dat de verschillende zuilen meer gemeen hadden dan de spelregels van de politieke top.

Wanneer dit interessante gegeven gecombineerd wordt met de stelling van de socioloog J.E. Ellemers dat de verzuiling de

modernisering van de Nederlandse samenleving heeft bespoedigd en vooral de vestiging van de verzorgingsstaat in het begin heeft versneld, dan is de volgende vraag of vrouwenorganisaties daarbij een rol hebben gespeeld en, zo ja, welke.(7) Bij mijn weten is daarnaar geen systematisch onderzoek gedaan. Er zijn aanwijzingen dat vooral in de verspreiding van het verzuilde netwerk van maatschappelijke voorzieningen vrouwen een grote rol speelden. In Drenthe bijvoorbeeld ontstonden consultatiebureaus voor baby- en kleuterverzorging plaatselijk en op initiatief van vrouwen die, al voordat er sprake was van subsidie, zondig een particuliere woning ter beschikking stelden.(8) Hier liep de basis dus op de elite van de zuil vooruit. Wie - een ander voorbeeld - de geschiedenis van de beroepsopleidingen op levensbeschouwelijke grondslag voor zorgende beroepen overziet treft telkens weer het pionierswerk dat vrouwen hiervoor verrichtten.(9)

Het lijkt mij kortom zinvol de geschiedenis van de verzuilde vrouwenorganisaties te verbinden met een gecombineerde geschiedschrijving van de verzuiling en het ontstaan van de verzorgingsstaat. De aangewezen weg is dan om te onderzoeken of vrouwen in de zuilen bij het verspreiden van nieuwe verzorgingsarrangementen een bemiddelende rol hebben gespeeld. Waren het vrouwen aan de basis die nieuwe voorzieningen afdwongen en/of zijn het juist vrouwen uit hogere klassen geweest die initiatieven ontplooiden om de basis in verzorgende en opvoedende kaders onder te brengen?

S.Stuurman legde er terecht de nadruk op dat het standpunt over feminisme en vrouwelijkheid van groot belang was bij het ontstaan van de Nederlandse zuilen.(10) Hij wees er echter ook op dat het verschil tussen de feministes uit die tijd en de verzuilde vrouwenorganisaties niet heel groot was. In beide kringen trof men denkbeelden aan over wat typisch vrouwelijk was en waar vrouwen van nature geschikt voor waren. Dit lijkt me een reden te meer om de rol die vrouwen speelden in de zuilen te onderzoeken. De geschiedenis van de eerste feministische golf wordt op die manier niet meer tegenover de verzuiling geplaatst, en de feministes die op verschillende maatschappelijke terreinen hun activiteiten ontplooiden (bijvoorbeeld maatschappelijk werk, voedingsvoorzorging, woningverbetering) krijgen dan ook de plaats die hen toekomt in het verhaal over de opbouw van de zuilen.(11) Het was geen toeval dat juist vrouwen allerlei vormen van sociale politiek gestalte gaven, maar het sloot aan bij de opvattingen over 'typisch vrouwelijke' eigenschappen die binnen en buiten feministische kringen leefden.(12)

De eenmaal gevestigde zuilen gingen ook na 1945 door met het ontginnen van nog niet op verzuilde basis georganiseerde onderdelen van het maatschappelijk leven en versnelden op die manier door onderlinge concurrentie de verspreiding van de instellingen van maatschappelijke zorg over Nederland. Het is

daarom noodzakelijk ook voor het tijdvak na de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken waar en wanneer vrouwen het initiatief namen tot nieuwe maatschappelijke dienstverlening. Dat een dergelijk onderzoek niet beperkt moet blijven tot de bases van de zuilen is duidelijk. De rol die minister Klompé als eerste vrouwelijke minister op het departement van Maatschappelijk werk speelde is wat dat betreft een goed voorbeeld. Er is wel geschreven dat het vooral de katholieken in Nederland waren die in de eerste tien jaren na de oorlog een gezinspolitiek wilden voeren.(13) Het is echter ook opvallend dat zo vaak vrouwen, die inderdaad dikwijls katholiek waren, gedachten en beleid op dit gebied ontwikkelden.(14)

Als op deze manier de rol van vrouwen bij de professionalisering van de zorgende beroepen wordt benadrukt, is de volgende stap te onderzoeken hoe die professionalisering in de praktijk is ingevuld. Ik signaleerde al dat de professionalisering van de 'typisch vrouwelijke' beroepen van groot belang is in mijn vraagstelling. Hiernaar is in Nederland relatief veel onderzoek gedaan.(15) Ik zal hieronder aangeven waarom ik meen dat dit, gelet op mijn vraagstelling, nog niet voldoet.

In de debatten over de moderne staat die direct of indirect verantwoordelijk is voor het welzijn van zijn burgers worden vaak twee tegenovergestelde opvattingen gehoord. Of men gaat van de gedachte uit dat mensen hierin dankzij steeds grotere zekerheid een steeds menswaardiger bestaan kunnen opbouwen, zodat de verzorgingsstaat mogelijkheden tot emancipatie biedt, ofwel men gelooft dat de mensen die leven in een verzorgingsstaat steeds afhankelijker worden van professionele hulp voor hun welbevinden.(16) Ik meen dat beide gedachtingangen in hun algemeenheid niet bestand zullen zijn tegen de resultaten van diepgaand historisch onderzoek dat zich zal richten op de vraag wie wanneer van welk nieuw verzorgingsarrangement profiteerde en wie er wanneer onder leed dat de overheid de zorg voor het welzijn ging financieren.

Bij een dergelijk onderzoek is de vraag naar het geslacht van de deskundigen van groot belang. Pas wanneer men daarmee rekening houdt kan geanalyseerd worden wat de nieuwe beroepsperspectieven voor vrouwen betekenden. Socialisatie tot vrouw betekende vanaf het moment dat vrouwen ook in een verzorgend beroep hun brood konden verdienen voor meisjes niet alleen maar leren wat moeder deed. Er ontstonden nieuwe mogelijkheden om zich met andere volwassen vrouwen te identificeren. Meisjes die naar de huishoudschool gingen zagen bijvoorbeeld dat het ook mogelijk was een toekomst als kooklerares te kiezen. De nieuwe professioneel zorgende beroepen zoals verpleegster, huishoudlerares en maatschappelijk werkster definieerden een nieuwe bestemming als vrouw. Vrouw zijn betekende niet meer automatisch een levensvervulling in economische afhankelijkheid in het eigen gezin. Tegelijkertijd

tijd kwam er ruimte voor beroepstrots en een - zij het bescheiden - eigen inkomen. Elke theorie die stelt dat zorgen als beroep - het zij in de vorm van medicalisering van de ziekenzorg, hetzij in de vorm van professionalisering van het welzijnswerk - een toenemende afhankelijkheid van mensen impliceert zal moeten erkennen dat op dit terrein mogelijkheden voor vrouwen lagen, die ook benut zijn.

Dit wil echter niet zeggen dat de opkomst van de verzorgingsstaat als één succesverhaal over vrouwen die banen krijgen moet worden beschreven. Ten eerste is het soort wekegelegenheid dat voor vrouwen ontstond van een speciaal soort: veelal slecht betaald en met weinig carrièremogelijkheden. Er werd méér dan volledige inzet gevraagd. Wat dat betreft leken het wel huisvrouwen. Veel banen in wat nu de zachte sector heet waren onverenigbaar met een huwelijk. Wie professioneel wilde verzorgen had geen tijd eigen man en kinderen te verzorgen. Veel van dergelijke banen werden dan ook gezien als voorbereiding op het huwelijk.(17) Op deze manier heeft de nieuwe werkgelegenheid voor vrouwen geen verandering gebracht in de economische machtsverhoudingen binnen het huwelijk. Het weinig roldoorbrekende karakter van de nieuwe vrouwenberoepen wordt in historisch onderzoek wel opgemerkt, maar helaas nog te weinig als uitgangspunt voor de vraagstelling genomen.

Het tweede bezwaar dat tegen een zuiver optimistische visie op emancipatie gemaakt kan worden is dat de nieuwe beroepen niet alleen werden uitgeoefend door vrouwen maar zich ook speciaal richtten op vrouwen. De door de overheid betaalde verzorgsters creëerden een nieuwe, nauwere omschrijving van zorgende arbeid. De beroepen maakten van het moederlijke zorgen een vak (of beter: een serie vakken), dat geleerd kon worden en waaraan eisen gesteld konden worden. Op deze manier moest een huisvrouw gaandeweg zieke kinderen kunnen verplegen als een verpleegster, koken als een kooklerares, haar man opvangen als een maatschappelijk werkster en haar kinderen opvoeden als een pedagoge. Het was daarbij ook zo dat veel van de nieuwe professies huisvrouwen voorhielden hoe zij het huishouden beter konden doen. De gezinsverzorging is een treffend voorbeeld: een gezinsverzorgster verving de zieke moeder voor maximaal zes weken maar van het goede voorbeeld dat zij in die tijd gaf werd vooral ook een gunstige uitwerking op de lange termijn verwacht.

Het is dit aspect van het 'dubbelkarakter' van de professionele zorg waaraan disciplineringstheorieën veel aandacht besteden. Terecht wordt er door Achterhuis en anderen op gewezen dat met dergelijke voorlichtende en opvoedende activiteiten de normen op veel terreinen strakker werden, en dat mensen dus sneller het gevoel konden krijgen dat zij faalden en hulp nodig hadden. De nieuwe menswetenschappen drongen via de zorgende beroepen tot diep in de menselijke geest door om

de burgers te leren een geregeld leven te leiden.(18) Het beeld dat zo gecreëerd wordt is dat van een privé-leven dat door de staat wordt opengebroken.

Mijn kritiek op dergelijke betogen is dat vaak vergeten wordt wat de interventies voor vrouwen betekenden. Donzelot is hiervan een duidelijk voorbeeld. Vrouwen verschijnen in zijn verhaal als kwade geesten die samen met artsen het gezin openleggen voor staatsinterventie. Hij gaat daarbij uit van een patriarchale idylle waarvan hij veronderstelt dat deze vóór het overheidsingrijpen zou hebben bestaan, zonder zich af te vragen hoe die idylle er voor vrouwen uitzag.(19) Hij vergeet het sekse-gebonden karakter van veel gedrag dat door de staatsinterventie veranderd wordt. Veel disciplinerende maatregelen hadden voor vrouwen direct positieve gevolgen. Zo zal de bestrijding van drankmisbruik stellig het aantal gevallen van mishandeling door de echtgenoot hebben verminderd.

Het merkwaardige is nu dat soortgelijke kritiek te leveren valt op disciplineringstheorieën die wél veel aandacht voor vrouwen hebben. Ik doel daarmee op die stroming die in 'vrouwenwerelden' een paradijselijke toestand ziet die door professionalisering van vrouwentaken door mannen (geneeskunde is het beste voorbeeld) vernietigd werd. Zo is ook bij deze benadering weinig aandacht voor de voordelen binnen en buiten het gezin die vrouwen konden hebben bij toenemende overheidsbemoediging met het persoonlijke leven. Slechts de achterkant van de medaille, de strakke normen waaraan de huisvrouw moest gaan voldoen, krijgt de aandacht. Wanneer men ook (ik zeg niet: alleen) naar de voordelen voor vrouwen bij de opbouw van de verzorgingsstaat kijkt dan zal men moeten erkennen dat verlies op het ene terrein winst op een ander gebied kan betekenen. Een huishouden georganiseerd volgens de principes van reinheid, regelmaat en spaarzaamheid kan betekenen dat de huisvrouw de hele dag bezig was maar ook dat zij iets meer tijd voor zichzelf overhield.

Het grootste probleem is niet dat er te weinig onderzoek is gedaan naar vrouwen en de verzorgingsstaat, dat is er wel. Ik zou echter willen verdedigen dat het tijd wordt verschillende stukjes van de puzzel aan elkaar te leggen. Tot op zekere hoogte kan een historica altijd vinden wat zij zoekt. Wie speurt naar emancipatie en beschaving zal dat vinden, zie bijvoorbeeld de studie van A. de Regt over arbeidersgezinnen.(21) Wie op zoek gaat naar een wereld die verdwenen heeft ook goede kans die op te sporen. Dit is niet zo eenvoudig als de speurtocht naar een succesvol beschavingsoffensief - de overwinnaars laten nu eenmaal meer sporen achter - maar het is mogelijk zoals het onderzoek van S. Leydesdorf naar het Amsterdams Joods proletariaat aantoonde.(22) Maar ook zij die zoeken naar disciplinerende maatregelen zullen dat in Nederland in de twintigste eeuw zeker aantreffen; een voorbeeld is het onderzoek naar gezinsoorden door Dercksen en Verplanke.(23) Vol-

gens mij is het tijd dergelijke resultaten niet meer te beschouwen als bewijs voor de ene (door Foucault geïnspireerde) of de andere (in navolging van Elias uitgewerkte) theorie, maar samen te voegen tot een geschiedenis van dat wat 'typisch vrouwelijke' verantwoordelijkheden waren. Om die te kunnen schrijven is een open oog nodig voor de verschuivingen van de grens tussen het persoonlijke en het politieke. Het is dan van belang uit te zoeken wie wanneer van de nieuwe taakopvatting van de staat profiteerde, en wie er onder leed. Dan zal meer dan tot nu toe blijken dat de termen disciplineren en beschaving niet langer voldoen en dat de professionalisering van verzorgende beroepen het beeld van vrouwen heeft veranderd.

Vrouwen speelden een grote rol bij de opbouw van de verzorgingsstaat. Ik wil er echter wel tegen waarschuwen hen onmiddellijk alle verantwoordelijkheid voor het huidige financieringstekort te geven. Te vaak is het nog zo dat beoefenaars van sociale wetenschappen vrouwen als groep alle kwaad of juist al het goede toeschrijven. Donzelot doet, lijkt mij, het eerste, terwijl de Italiaanse sociologe L. Balbo zich mijnsziens te veel verliest in een juichende beschouwing over de verzorgingsstaat die bij uitstek vrouwen en hun vaardigheden een kans zou bieden.(24) Zij meent dat vrouwen als huisvrouwen en moeders de verzorgingsstaat draaiende houden omdat zij ervoor zorgen dat de voorzieningen (die variëren immers van uitkeringen voor schoolverlaters tot medische hulp voor bejaarden) bij degenen komen die ze nodig hebben. Vrouwen regelen de verzorging door de staat - Balbo gebruikt hier de verhelderende term **patchwork**, alle stukjes uitkering en voorziening worden aan elkaar gestikt - en ontlenen daaraan nieuwe status en macht. Zij vergeet daarbij mijns inziens dat die vaardigheden slechts tot hun recht komen in een structureel achtergestelde en afhankelijke positie. Het is dankzij de 'feminisering van de armoede' niet toevallig dat vrouwen in die positie ruimschoots vertegenwoordigd zijn. Haar conclusie dat vrouwen in een verzorgingsstaat meer mogelijkheden hebben deel ik dan ook niet. Zonder het begrip vrouwelijk in ons onderzoek naar de verzorgingsstaat te betrekken komen we er niet, maar het is te simpel om te stellen dat de staat vrouwelijker is geworden toen hij het welzijn van burgers ging verzorgen.(25)

Tot slot

Aan het einde van mijn betoog voor een vrouwengeschiedenis van de verzorgingsstaat gekomen vraag ik mij af welke implicaties dit perspectief heeft voor de inzet van vrouwengeschiedenis. Op een aantal punten heb ik nieuwe benaderingen gesuggereerd. Ten eerste is - en dat bleek bij de bespreking

van de rol van vrouwen bij initiatieven tot professionalisering - het belangrijk vrouwenwerelden in samenhang met politieke geschiedenis te beschrijven. Er zijn stellig vrouwenwerelden geweest, hun kracht heeft echter niet alléén in het isolement gelegen. Een beter beeld van verzuiling kan de geschiedenis van vrouwen en hun werelden verrijken en omgekeerd. Ten tweede moet onderzoek naar werkgelegenheid voor vrouwen nooit vergeten te vragen wat de betekenis van 'typische vrouwenberoepen' was in het systeem van de duiding der geslachten. Deze twee opmerkingen sluiten aan bij het artikel van J.W. Scott "Vrouwengeschiedenis: de geschiedenis herschrijven".(26) Zij meent dat door vrouwengeschiedenis op te vatten als een breed onderzoek naar de geschiedenis van geslachtsverschillen en de betekenis daarvan, waarbij vrouwen niet uitsluitend als een sociale categorie maar evenmin alleen als handelende subjecten worden beschouwd, traditionele geschiedenis herschreven kan worden. Ik denk inderdaad dat een vrouwengeschiedenis van de verzorgingsstaat niet alleen vergeten vrouwen in ere herstelt maar ook een beter licht werpt op het functioneren van de verzorgingsstaat. Mijn suggestie voor onderzoek naar nieuwe vormen van nationalisme is er een voorbeeld van hoe hiermee ook traditionele thema's aan een nieuwe interpretatie onderworpen kunnen worden.

Met dank aan G. Dimmendaal, K. Jusek en A.M. Mol.

NOTEN

1. F. Berkers, "De school voor maatschappelijk werk en de sociale akademie: van kultuuroverdracht tot sociaal ingenieurschap", F. Berkers e.a. red., **Politieke vorming als strategisch concept. Exemplarische leren en inhoudelijke machtsvorming** (Nijmegen 1981) 329-391, aldaar 331-332.
2. Een voorbeeld van de optimistische visie lijkt: B. van Stolk en C. Wouters, **Vrouwen in tweestrijd. Tussen huis en tehuis**. (Deventer 1983). B. Ehrenreich en D. English, **For her own good**. (New York 1978) is een voorbeeld van de opvatting dat vrouwenmacht met de opkomst van de deskundigen op het gebied van opvoeding en gezondheid steeds verder is afgebroken. In Nederland worden zij met instemming geciteerd en besproken in S. Poldervaart e.a. red., **Vrouwenstudies, een inleiding**. (Nijmegen 1983).
3. **Helpen als Ambacht, Studies over Maatschappelijk Werk** (Amsterdam 1951).
4. J.L. Heldring, "Een verdeelde wereld", **Geschiedenis na 1945** (Utrecht 1985) 10-33, aldaar 18.
5. J.C.H. Blom, **Verzuiling in Nederland 1850-1925 in het**

- bijzonder op lokaal en regionaal nivo (Amsterdam 1981).
6. Over de NVB: J. Withuis, *Opoffering en heroïek. De NVB in de koude oorlog, Socialisties-Feministische Teksten 8* (Amsterdam 1978).
  7. J.E. Ellemers, "Pillarization as a process of modernization" *Acta Politica XIX* (1984/1) 129-144.
  8. G. Amoureux-Mulder, *Een halve eeuw educatief vrouwenwerk. Het vormings- en ontwikkelingswerk van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen* Uitgave van de Ned. Bond van Plattelandsvrouwen (Den Haag 1981) 22.
  9. I. de Wilde, "Er is een heilig moeten, waartegen geen bezwaar is bestand". De betekenis van Helene Mercier voor de vrouwenbeweging. *6e Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (1985) 59-77 zie ook *Helpen als Ambacht en Politieke vorming*.
  10. S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland.*(Nijmegen 1983) 202-255.
  11. Zie Stuurman, *Verzuiling*, 211-214, die liberaal feminisme en christelijke zedelijkheid van de Inwendige Zending wel tegenover elkaar zet. Een meer integrerende aanpak van de geschiedenis van verzuiling en feminisme wordt bepleit door U. Jansz en T. Loosbroek "Nieuwe literatuur over de eerste feministische golf: 'herschrijven van de geschiedenis'", *6e Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (1985) 10-29.
  12. Stuurman, *Verzuiling*, 210 en Jansz en Loosbroek, "Nieuwe Literatuur", 26.
  13. H. de Liagre Böhl, J.Nekkers en L. Slot red., *Nederland industrialiseert! Politieke en ideologische strijd rondom het naoorlogse industrialisatiebeleid 1945-1955* (Nijmegen 1981).
  14. Zie bijvoorbeeld: K.M. Lutterop, "Marga Klompé en het Katholiek Vrouwendispuut" elders in dit nummer.
  15. Zie: Jaarboeken voor vrouwengeschiedenis en elders in dit nummer artikelen over gezinsverzorgsters en over Huize de Ranitz.
  16. De laatste opvatting wordt in Nederland vertolkt door H. Achterhuis, *De markt van welzijn en geluk* (Baarn 1983). Het idee dat mensen steeds meer mogelijkheden krijgen hun bestaan in te richten is zoals gezegd onder andere te vinden bij Van der Stolk en Wouters, *Vrouwen in tweestrijd*. Zij oriënteren zich hierbij op de civilisatie-theorie van Norbert Elias. Er is debat over mogelijk of ook andere in het voetspoor van Elias tredende sociologen met toenemende beschaving ook toename van emancipatie bedoelen. A. de Regt heeft het in haar boek *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Meppel 1984) wel over emancipatie maar bedoelt dan die van arbeiders, welke onder andere

blijkt uit de beschavingsoffensieven. In hoeverre een grotere mate van civilisatie met de bijbehorende grotere zelfdwang en het afnemend belang van de 'bevelshuishouding' ook een verschuiving van machtsverhoudingen en dus een emancipatie van zwakkeren (bijv. vrouwen) betekent blijft dan in het midden. Het lijkt echter moeilijk de toename van de sociale zekerheid los te zien van allerlei vormen van beschavende arbeid. Volksopvoeding en welzijnswerk hebben voor en na Tweede Wereldoorlog steeds in het verlengde van bijstandszorg en armenwetgeving gewerkt. Volgens de aanhangers van de civilisatietheorie hebben beide de keuzemogelijkheden voor gedrag verruimd. Ook buiten de 'school' van Elias treft men optimisme over de mogelijkheden van (vrouwen) emancipatie in de verzorgingsstaat. Bijvoorbeeld I. Weeda, **Over liefde gesproken. Dynamiek en dilemma in menselijke verhoudingen** (Houten 1986).

17. Zie A.A. Tuinstra, "Gezinsverzorgster: een nieuw beroep - een mooi beroep" elders in dit nummer.
18. M. Gastelaars, **Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968** (Amsterdam 1985).
19. J. Donzelot, **The policing of families** (New York 1979).
20. Lang niet alle vrouwenhistorici die vrouwenwerelden onderzoeken gaan van de vernietiging ervan door de moderne staat uit. Wel een duidelijk voorbeeld is de uitgave van Bonte Was, **De geschiedenis van de vrouwen-toekomst** (Amsterdam 1980). Zie voor de discussie verder: M. Bosch, "De geschiedenis van een en ander. Naar een discussie tussen lesbische en vrouwengeschiedenis" **Lover** 10 nr.3 (1983).
21. De Regt, **Arbeidersgezinnen**.
22. S. Leydesdorff, "In search for the picture: Jewish proletarians in Amsterdam between the two World Wars" **Dutch Jewish History** (Jeruzalem 1984).
23. A. Dercksen en L. Verplanke, "Een asociale(n) geschiedenis. Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen in gezinsoorden, 1942-1960", **Een tipje van de sluier. Vrouwengeschiedenis in Nederland 3** (Amsterdam 1984) 127-142.
24. L. Balbo, **The patchwork strategy: coping and resisting in the crises society** (Londen 1981).

ILLUSTRATIES

- 26 De Berkenhof, Zuidlaren
Uit: Rijksarchief Drenthe, archief Stichting Opbouw Drenthe, inv. nr. 386.
- 32 De Berkenhof, Zuidlaren
Uit: Rijksarchief Drenthe, archief Stichting Opbouw Drenthe, inv. nr. 386.
- 40 Gezinsverzorgster
uit: **Handboek voor de gezinsverzorging** (Utrecht 1958), Foto: Will Eiselin, Rijswijk.
- 50 Interieur van een pupillenkamer
Uit: Gemeentearchief Groningen, archief Doorgangshuis, inv. nr. 278.
- 58 Interieur van een pupillenkamer
Uit: Gemeentearchief Groningen, archief Doorgangshuis, inv. nr. 278.
- 78 Viering van het tienjarig bestaan van het Katholiek Vrouwendispuut. Helemaal rechts: Marga Klompé. Verder op deze foto geheel links: Mia Berden, presidente van het dispuut met naast haar Anna de Waal, de eerste vrouwelijke staatssecretaris.
Uit: "Tien jaar Vrouwendispuut", **Beatrijs** (12-1-1957).
- 90 Huize Louise
Uit: Gemeentearchief Groningen, archief Doorgangshuis, inv. nr. 277.
- 102 Borstvoeding
Uit: R.W.B. Ellis, **De gezondheid van het kind** (Utrecht/Antwerpen 1963) p. 128.
- 103 Flesvoeding
Uit: P. C. Jeans, **Het Gouden Babyboek** (Amsterdam s.a.) p. 72.
- 116 Een middel tegen alle kwalen?
Uit: "Een middel tegen alle kwalen?" **Libelle**, jaargang 27 (20-2-1960), p. 41.

VROUWENBURO VOOR DE PROVINCIE GRONINGEN

Steunpunt
EMANCIPATIE

VROUWENBURO VOOR DE PROVINCIE GRONINGEN
Emmasingel 14 • 9726 AJ Groningen • Tel . 050-185363